

Aristotelés a naše doba [1964]

K základním principům marxistického pojetí dějin lidského myšlení patří důraz na jeho historicky chápanou společenskou podmíněnost. V minulých letech však tato podmíněnost byla zhusta vykládána simplifikujícím a přímo vulgarizujícím způsobem. Ve výkladu dějin filosofie nebyla téměř vůbec věnována pozornost dějinám problémů a souvislostem filosofické tradice. Naprosto pomíjena bývala významná skutečnost navazování filosofů na starší až i nejstarší myšlenky, ačkoliv vnitřní logika tohoto navazování je přímo konstitutivním prvkem skutečné filosofie; stejně tak byla ovšem i pomíjena druhá stránka této skutečnosti, že totiž každý opravdový filosof formuje i nové otázky a klade problémy, kterých se pozdější filosofické myšlení může a někdy i musí chopit, má-li ve svých nových podmínkách obstát.

Vynikajícím způsobem je celá tato problematika demonstrována v nedávno vyšlé práci doc. dr. Jana Patočky *Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové* (Nakl. ČSAV, 418 str., 35 Kčs) na tématu pro celou tradici evropské filosofie naprosto základním, totiž na počátcích a historii pojetí pohybu, změny, procesu.

Patočka ukazuje v sérii svých monografických studií, co znamená opravdu historická perspektiva při zkoumání tak principiální otázky. Nejde mu ovšem o sled rozmanitých uzavřených řešení, ale o dějiny problémů, které v pokusech o řešení vedou většinou k tomu, že otvírají problémy nové. V této sféře myšlenkových projektů není žádné řešení definitivní ani univerzálně platné; smyslem dějin filosofie není doplňovat obraz reálných událostí obrazem názorů a smýšlení současníků, ale ani předkládat časově řazený seznam výsledků myšlenkového úsilí, na něž by další filosofie lineárně navazovala. Neodmyslitelnou součástí každého filosofického úsilí je reflexe nad vlastními závěry, nad principy, z nichž tyto závěry plynou, a nad sebou samou. Jenom drobné pokroky vědění mohou vycházet z kodifikovaných pozic a předpokladů (i když mohou dosáhnout obrovské šíře); podstatný krok je vždycky spojen s tím, že dosavadní principy jsou prověřovány, relativizovány a často otřeseny i podvráceny, zatímco na druhé straně jsou skrytě formovány nebo vědomě postulovány principy nové. Účinná, radikální reflexe patří k nejmocnějším filosofickým zbraním; předpokladem a součástí její účinnosti je hluboká a přesná znalost terénu. Stěžejní význam nové Patočkovy knihy spočívá jak v pronikavém a přesvědčivém vykreslení terénu, tak ve vědomé orientaci na živou problematiku a v programovém podněcování k dalším myslitelským pokusům. Je to historická práce o filosofickém problému, která je sama filosofii i naléhavým filosofickým problémem. Není pouhou historiografií, ale je pronikavou koncepcí; nehodlá problémy uzavírat, ale spíše osvětlovat jejich novou stránku, ukázat jejich novou podobu a otevřít

perspektivu k odhalení problémů docela nových. Je to filosofická kniha, která není na úrovni pouze svou odbornou erudicí, ale také myslitelskou silou.

Patočkova koncepce je asi tato: Moderní přírodověda, která dala člověku k dispozici nebývalé prostředky k ovládnutí přírody, nebyla možná a není myslitelná bez matematizace pohybu. Tato matematizace nebyla samozřejmá, musela být objevena či spíše vynalezena a před svou moderní realizací prošla sérií podivuhodných peripetií. Především však ukazuje Patočka, že dříve, než byla uskutečněna v moderní přírodovědě, existovala matematizace jako filosofický problém. Po nezralých ještě pokusech řecké atomistiky a pythagorejství to byl první Platón, který vybudoval důsledně matematický systém světa; otevřel poprvé problém matematické povahy pohybu, ale vyřešil jej tak, že pohyb popřel. Platónský svět je v podstatě bez pohybu. Aristotelés v navázání na Platóna tento problém přijal, ale v opozici k svému učiteli pojal pohyb jako to, co vytváří a buduje bytost v jejím jsovcu. Učinil z pohybu základní ontologický prvek jsovcu, avšak schéma, do něhož jej zapojil, bylo principiálně nematematické; aristotelický pohyb jakožto proces je v bytostné hloubi nematematizovatelný. Takovým způsobem Aristotelés rehabilitoval pohyb, ale svým pojetím pohybu vytvořil současně obrovskou překážku na cestě k novému přírodovědeckému pojetí. To se pak po dlouhé době muselo prosadit proti aristoteléské tradici a v kinematické části moderní mechaniky vytvořilo matematický model pohybů, které však už nemají charakter procesů. Učinilo tak nejprve v navázání na platónskou tradici, ale později se od této tradice osamostatnilo. Aristotelés se zdál být matematickou přírodovědou definitivně překonán. V nejnovější době se však zřetelně ukazuje, že pojetí, které vedlo ke vzniku moderní matematické přírodovědy, už nestačí. Hegel znovu objevil ontologický či „ontogonický“ pohyb, tj. pohyb budující jsovcu, vytvářející realitu zevnitř. Patočka klade otázku, zda tato nová rehabilitace pohybu jakožto procesu může navázat na Aristotelovy ontologické struktury, které by byly zbaveny tehdejší hrubé a naivní empirie a očištěny od zastaralých pojmových prostředků. Zdá se mu, že oddogmatizovaný Aristotelés je v dnešní době znovu aktuální.

Na svazku problémů, které před nás autor knihy tak promyšleně staví a k jejichž řešení načrtává nové perspektivy, si více než kdy předtím uvědomujeme, jak chybné a přímo nebezpečné je takové vulgarizující pojetí praxe jako kritéria poznání, kde je praxe chápána jako něco zcela odlišného od myšlení, jako ne-myšlení. Praxe, jíž by se podstatně neúčastnilo lidské myšlení, není možná. Zvláště však může být kritériem správnosti a pravdivosti myšlení jen taková praxe, v níž je ono myšlení skutečně prověřováno jako myšlení, tedy v níž je vskutku přítomno, angažováno, kde má účast na úspěchu praxe nebo kde je spoluodpovědné

za její neúspěch. Myšlení nemůže být prověřeno tam, kde samo není přítomno. Proto kritériem myšlení je pouze taková praxe, která je současně praxí tohoto myšlení. Neboť i samo myšlení má svou praxi, má své nástroje a své způsoby jejich používání. Pojetí změny a pohybu představuje jeden z nejpronikavějších příkladů takových nástrojů filosofického a vědeckého myšlení; toto pojetí prošlo v dlouhých časových úsecích podstatnými změnami a v současné době vlastně přestalo fungovat v důsledku své svázanosti s metafyzickým, předmětným myšlením. Patočka nám ve své knize ukazuje naléhavost úkolu vybudovat nové pojetí v rámci nové kritické ontologie. Budoucnost ukáže, nakolik je správný jeho odhad možností aktuálního použití aristotelských ontologických struktur v nových souvislostech.

Aristoteles a naše doba *původní verze*

K základním principům marxistického pojetí dějin lidského myšlení patří důraz na jeho historicky chápanou společenskou podmíněnost. V minulých letech však tato podmíněnost byla zhusta vykládána simplifikujícím [a přímo vulgarizujícím] způsobem. [Společenské vědomí, do něhož byla beze zbytku započítána celá filosofie, bylo chápáno jako výraz existujících společenských a vposledu ekonomických poměrů, jako výraz a odraz daného společenského bytí. Komplikovaná zprostředkovanost odrazu společenského bytí v různých stážích individuálního i společenského myšlení byla sice někdy slovy proklamována, ale ve skutečnosti většinou hrubě zanedbávána. Myslitelské jádro jednotlivých filosofických učení bylo ahistoricky odvozováno ze společenské situace té doby a ze sociální pozice jejích původců.] Ve výkladu dějin filosofie nebyla téměř vůbec věnována pozornost *dějinám problémů* a souvislostem filosofické tradice. Naprosto pomíjena bývala významná skutečnost *navazování filosofů* na starší až i nejstarší myšlenky, ačkoliv vnitřní logika tohoto navazování je přímo konstitutivním prvkem skutečné filosofie; stejně tak byla ovšem pomíjena druhá stránka této skutečnosti, že totiž každý opravdový filosof formuje i nové otázky a staví problémy, kterých se pozdější filosofické myšlení může a někdy i musí chopit, má-li ve svých nových podmínkách obstát. [I když jsou naši historikové filosofie teprve na počátku realizace tohoto pojetí, může nás naplňovat uspokojením skutečnost, že dosavadní nedostatky byly rozpoznány a že jsou v řadě již publikovaných nebo připravovaných prací s plnou vážností napravovány.] Vynikajícím způsobem je celá tato problematika demonstrována v nedávno vyšlé práci doc. dr. Jana Patočky *„Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové“* (Nakl. ČSAV, Praha 9, 416 str., váz. 35,- Kč) na tématu pro celou tradici evropské filosofie naprosto základním, totiž na počátcích a historii pojetí *pohybu, změny, procesu*.

Patočka ukazuje v sérii svých monografických studií, co znamená opravdu historická perspektiva při zkoumání tak principiální otázky. Nejde mu ovšem o sled rozmanitých uzavřených řešení, ale o dějiny problémů, které v pokusech o řešení vedou většinou k tomu, že otvírají problémy nové. V této sféře myšlenkových projektů není žádné řešení definitivní ani univerzálně platné; smyslem dějin filosofie není doplňovat obraz reálných událostí obrazem názorů a smýšlení současníků, ale ani předkládat časově řazený seznam výsledků myšlenkového úsilí, na něž by další filosofie lineárně navazovala. Neodmyslitelnou součástí každého filosofického úsilí je reflexe nad vlastními závěry, nad principy, z nichž tyto závěry plynou, a nad sebou samou. Jenom drobné pokroky vědění mohou vycházet z kodifikovaných pozic a předpokladů (i když mohou dosáhnout obrovské šíře); podstatný pokrok je vždycky spojen s tím, že dosavadní principy jsou prověřovány, relativizovány a často otřeseny i podvráceny, zatímco

na druhé straně jsou skrytě formovány nebo vědomě postulovány principy nové. Účinná radikální reflexe patří k nejmocnějším filosofickým zbraním; předpokladem a součástí její účinnosti je hluboká a přesná znalost terénu. Stěžejní význam nové Patočkovy knihy spočívá jak v pronikavém a přesvědčivém vykreslení terénu, tak ve vědomé orientaci na živou problematiku a v programovém podněcování k dalším myslitelským pokusům. Je to historická práce o filosofickém problému, která je sama filosofií i naléhavým filosofickým problémem. Není pouhou historiografií, ale je pronikavou *konceptí*; nehodlá problémy uzavírat, ale spíše osvětlovat jejich novou stránku, ukázat jejich novou podobu a otevřít perspektivu k postavení problémů docela nových. Je to filosofická kniha, která není na úrovni pouze svou odbornou erudicí, ale také myslitelskou silou.

Patočkova koncepce je asi tato: Moderní přírodověda, která dala člověku k dispozici nebývalé prostředky k ovládnutí přírody, nebyla možná a není myslitelná bez matematizace pohybu. Tato matematizace nebyla samozřejmostí, ale musela být objevena či spíše *vynalezena*, a před svou moderní realizací prošla sérií podivuhodných peripetií. Především však ukazuje Patočka, že ve formě filosofického problému předcházela matematizace tu svou podobu, v níž byla uskutečněna moderní přírodovědou. Po nezralých ještě pokusech řecké atomistiky a pythagorejství to byl první Platón, který vybudoval důsledně *matematický* systém světa; otevřel poprvé problém matematické povahy pohybu, ale vyřešil jej tak, že pohyb popřel. Platónský svět je v podstatě *bez pohybu*. Aristoteles v navázání na Platóna tento problém přijal, ale v opozici k svému učiteli pojal pohyb jako to, co vytváří a buduje bytost v jejím jsoucnu. Učinil z pohybu základní ontologický prvek jsoucnu, avšak schéma, do něhož jej zapojil, bylo principiálně nematematické; aristotelický pohyb jakožto proces je v bytostné hloubi *nematematizovatelný*. Takovým způsobem Aristoteles rehabilitoval pohyb, ale svým pojetím pohybu vytvořil současně obrovskou překážku na cestě k novému přírodovědeckému pojetí. To se pak po dlouhé době muselo prosadit proti aristotelické tradici a v kinematické části moderní mechaniky vytvořilo matematický model pohybů, které však už nemají charakter *procesů*. Učinilo tak nejprve v navázání na platónskou tradici, ale později se od této tradice osamostatnilo. Aristoteles se zdál být matematickou přírodovědou definitivně překonán. V nejnovější době se však zřetelně ukazuje, že pojetí, které vedlo ke vzniku moderní matematické přírodovědy, už nestačí. Hegel znovu objevil ontologický či „ontogonický“ pohyb, tj. pohyb, budující jsoucnu, vytvářející realitu zevnitř. Patočka staví otázku, zda tato nová rehabilitace pohybu jakožto procesu může navázat na Aristotelovy ontologické struktury, které by byly zbaveny tehdejší hrubé a naivní empirie a očištěny od zastaralých pojmových prostředků. Zdá se mu, že *oddogmatizovaný Aristoteles* je v dnešní době znovu *aktuální*.

Na svazku problémů, které před nás autor knihy tak promyšleně staví a k jejichž řešení načrtává nové perspektivy, si více

než kdy předtím uvědomujeme, jak chybné a přímo nebezpečné je vulgarizující pojetí praxe jako kritéria poznání, kde je praxe chápána jako něco odlišného od myšlení, jako ne-myšlení. Praxe, jíž by se podstatně neúčastnilo lidské myšlení, není možná. Zvláště však může být kritériem správnosti a pravdivosti myšlení jen taková praxe, v níž je ono myšlení skutečně prověřováno jako myšlení, tedy v níž je vskutku přítomno, angažováno, kde má účast na úspěchu praxe nebo kde je spoluodpovědno za její neúspěch. Myšlení nemůže být prověřeno tam, kde samo není přítomno. Proto kritériem myšlení je pouze taková praxe, která je současně praxí tohoto myšlení. Neboť *i samo myšlení má svou praxi*, má své nástroje a své způsoby jejich používání. Pojetí změny a pohybu představuje jeden z nejpronikavějších příkladů takových nástrojů filosofického a vědeckého myšlení; toto pojetí prošlo v dlouhých časových úsecích podstatnými změnami a v současné době vlastně přestalo fungovat v důsledku své svázanosti s metafyzickým, předmětným myšlením. Patočka nám ve své knize ukazuje naléhavost úkolu vybudovat nové pojetí v rámci nové kritické ontologie. Budoucnost ukáže, nakolik je správný jeho odhad možností aktuálního použití aristotelských ontologických struktur v nových souvislostech.

Ladislav Hejdlánek

vyšlo in : Literární noviny 13, č. 33, str. 4, 15.8.1964

(Recenze Patočkovy knihy „Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové“, Praha 1964.)

(Rkp. č. 10486, červen 1964 ; redakcí Liter. novin vypuštěná místa jsou v hranatých závorkách - [...].)